

УДК 347.191.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.4>

ОБОВ'ЯЗОК ДІЯТИ В ІНТЕРЕСАХ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ДОБРОСОВІСНО І РОЗУМНО ЯК ОСНОВНИЙ СКЛАДНИК ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ОСІБ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Жорнокуй Валентина Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті проведено аналіз сучасного стану розуміння сутності обов'язку діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно як основного складника правового становища осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств як суб'єктів цивільної відповідальності. Доведено, що, лише маючи чітку уяву про коло корпоративних обов'язків членів органів підприємницьких товариств, можна вести мову про правомірність (неправомірність) їхньої поведінки і систематизувати норми про юридичну відповідальність. При цьому характер правовідносин між товариством і членами його органів безпосередньо впливає й на вид відповідальності, що застосовується до правопорушника. Саме оцінка наслідків недобросовісної і нерозумної поведінки членів таких органів має вирішальне значення для третіх осіб і для всього цивільного обороту.

Підсумовано, що законодавство про юридичні особи містить численні норми, що регулюють відповідальність членів органів підприємницьких товариств за невиконання (неналежне виконання) своїх обов'язків. Однак такі норми містяться в різних нормативних актах, присвячених окремим видам товариств, і по-різному регулюють одні й ті ж по суті відносини.

Звернута увага на непослідовність законодавця у встановленні статусу органів підприємницького товариства. Незважаючи на те, що вони за цивільним законодавством не є самостійним суб'єктом цивільного права, в окремих випадках саме на них може покладатися цивільна відповідальність. Проте ці органи не здатні нести яку-небудь відповідальність, оскільки не мають майнової відокремленості. Таку відповідальність несуть фізичні особи – їх члени. У разі визначення суб'єктного складу корпоративних відносин, які виникають у зв'язку з виконанням функцій органів підприємницького товариства, слід говорити про відносини між таким товариством і суб'єктами, які виконують функції його органів.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, добросовісність, розумність, інтерес.

Zhornokui Valentyna. Obligation to act for the benefit of a legal entity from good faith and reasonably as the main component of the legal status of entities performing the functions of entrepreneurial company agencies as subjects of civil liability

The author of the article has analyzed the current state of understanding the essence of the obligation to act for the benefit of a legal entity from good faith and reasonably as the main component of the legal status of entities performing the functions of entrepreneurial company agencies as subjects of civil liability. It has been proved that only having a clear idea about the range of corporate obligations of the members of entrepreneurial company agencies, one can talk about the legality (illegality) of their behavior and systematize the norms about legal liability. At the same time, the nature of legal relationships between the company and the members of its agencies directly affects the type of liability applied to the offender. It is the assessment

of the consequences of unconscientious and unreasonable behavior of the members of such agencies that is crucial for third parties and for the entire civil turnover.

It has been concluded that the legislation on legal entities contains numerous norms regulating the liability of the members of entrepreneurial company agencies for failure to perform (improper performance) of their duties. However, such norms are contained in different regulatory legal acts focused on certain types of companies and differently regulate the same relationships.

Particular attention has been paid to the inconsistency of the legislator in establishing the status of entrepreneurial company agencies. Although they are not an independent subject of civil law under civil legislation, in some cases they may be subjects of civil liability. However, those agencies are not able to bear any responsibility because they do not have ringfenced assets. Such responsibility is borne by individuals – their members. While determining the parties of corporate relations that arise in regard to the performance of functions of entrepreneurial company agencies, we should talk about the relationships between such a company and the entities performing the functions of its agencies.

Key words: *legal entity, entrepreneurial company, fairness, reasonableness, behalf.*

Стан дослідження питань правового становища осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, свідчить про неоднозначність поглядів на цю категорію. На сьогодні виділяють чотири концепції такого органу, такі як: «орган юридичної особи – представник», «орган юридичної особи – частина юридичної особи», орган юридичної особи – самостійний суб'єкт правовідношення і «змішана концепція», яка містить у собі елементи попередніх трьох у тому чи іншому поєднанні.

Виходячи з відсутності у доктрині цивільного права єдиного розуміння органу юридичної особи як учасника цивільного обороту, виникає питання щодо можливості набуття ним суб'єктивних прав та покладення на нього обов'язків, за невиконання (неналежне виконання) яких сам орган і його члени можуть бути притягнуті до цивільної відповідальності.

Метою статті є з'ясування питання про сутність обов'язку діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно як складника правового становища осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств.

Цивілістична доктрина виходить з постулату, що органи юридичної особи не є самостійними учасниками цивільного обороту. Однак досягнута гармонія доктринальних поглядів і судової практики на природу таких органів може бути порушена новим витком цивілістичних пошуків, сенс яких полягає у спробі дати їх визначення у рамках нової класифікації юридичних осіб і виділенні нового виду цивільних правовідносин – корпоративних відносин [1, с. 220].

В юридичній літературі існує багато пропозицій щодо розуміння сутності органу юридичної особи, але всі визначення об'єднує вказівка на фізичних осіб. З питання наявності чи відсутності правового статусу суб'єкта корпоративних відносин в органів підприємницьких товариств наявні різні підходи: 1) органи є самостійними суб'єктами права; 2) органи є самостійними учасниками внутрішніх корпоративних правовідносин, не маючи при цьому статусу самостійних суб'єктів зовнішніх відносин; 3) органи не є самостійними суб'єктами. З огляду на дихотомію розуміння правових явищ, вважаємо більш доречним ведення мови про існування двох основних підходів – визнання або невизнання за органами товариства статусу суб'єкта¹. Вважаємо, що орган підприємницького товариства не є самостійним суб'єктом цивільно-правових зв'язків. Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи. Питання про те, хто є учасником корпоративних відносин, має вирішуватися однозначно – це не органи підприємницького товариства, а особи, які входять до їх складу.

Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (абз. 1 ч. 1 ст. 92 ЦК України). Дієздатністю юридичної особи, як і особи фізичної, є її здатність набувати для себе цивільні права та здійснювати їх,

¹ Аргументи на користь одного та іншого підходу більш детально див.: Жорнокуй Ю.М. Окремі питання визнання членів органів акціонерного товариства учасниками корпоративного конфлікту [2, с. 9].

а також набувати та виконувати цивільні обов'язки. Однак, як зазначається у постанові ВС, якщо для фізичної особи це є природними діями, які вона виконує власне сама, то юридична особа через те, що вона є штучним утворенням, невидимим, невідчутним на дотик і таким, що існує лише у вимірі правової дійсності, набуває прав і обов'язків через зокрема свої органи [3]. Крім того, органи не є власниками об'єктів, що належать товариству, і не відповідають своїм майном за власні дії. Будь-який орган юридичної особи – це по суті всього лише умовне позначення певного набору повноважень, які здійснюються призначені у встановленому порядку особи, що його становлять. У разі визначення суб'єктного складу відносин, які виникають у зв'язку з виконанням функцій органів підприємницького товариства, слід говорити *про відносини між таким товариством і суб'єктами, які виконують функції його органів*.

У разі вирішення питання про наявність чи відсутність корпоративної правосуб'єктності в осіб, які виконують функції органів господарського товариства, насамперед необхідно враховувати здійснення такого виду корпоративних прав, як право на участь в управлінні товариством², яке дає учасникам (акціонерам, членам) можливість взяти участь у здійсненні їхніх повноважень шляхом участі в органах такої юридичної особи, що передбачено чинним законодавством та статутом.

Фізичні особи, які становлять органи юридичної особи, у корпоративних відносинах є самостійними суб'єктами, що проявляють власну волю. Звідси лише такі особи мають здатність до психічної діяльності, до формування волі та волевиявлення. Сама по собі юридична особа до цього не здатна [5, с. 109]. Незважаючи на те, що підприємницьке товариство може від свого імені набувати та здійснювати права, в дійсності своїми діями набути нічого не може, для цього необхідною є участь фізичної особи зі своєю правосуб'єктністю. Отже, за фіктивно

існуючим товариством завжди має знаходитися фізична особа: правосуб'єктність юридичної особи – фікція (legal fiction)³ – об'єднання осіб, штучно наділене правосуб'єктністю з метою обмеження відповідальності його учасників (вкладами у спільне майно).

Слід констатувати деяку непослідовність законодавця у встановленні статусу органів підприємницького товариства. Незважаючи на те, що вони за цивільним законодавством не є самостійним суб'єктом цивільного права, в окремих випадках саме на них може бути покладена цивільна відповідальність (ст. 92 ЦК України). Проте такі органи не здатні нести яку-небудь відповідальність, оскільки не є майново відокремленими. Таку *відповідальність несуть фізичні особи – члени органів юридичної особи*.

Проте необхідно визначитися, за які неправомірні дії може наступати така відповідальність. Важливим є питання про обсяг функцій, покладених на органи юридичної особи, а також про відповідні обов'язки їхніх членів, за невиконання (неналежне виконання) яких вони можуть бути притягнуті до цивільної відповідальності. Фактично обов'язки осіб, які становлять органи підприємницького товариства, можна поділити на дві групи: 1) внутрішні корпоративні обов'язки – обов'язки, пов'язані з добросовісним і розумним управлінням товариством або виконанням інших обов'язків, пов'язаних з внутрішньою організацією діяльності товариства, у межах їхніх повноважень; 2) зовнішні корпоративні обов'язки – обов'язки, пов'язані з участю від імені товариства в цивільному обороті, набуттям для нього цивільних прав та обов'язків у межах повноважень, наданих законодавством або установчим документом. Звідси цивільна відповідальність таких осіб може виникати або за невиконання (неналежне виконання) внутрішніх корпоративних обов'язків або зовнішніх корпоративних обов'язків, або одночасно і за перші, і за другі.

³ Так, в Англії акт реєстрації юридичної особи породжує правову фікцію, що вона створена з дотриманням закону. Навіть якщо на стадії створення товариства були допущені порушення, в майбутньому вони не беруться до уваги, і питання про існування товариства не ставиться під сумнів [6, с. 113; 7, с. 34].

² Про сутність та характеристику відповідного немайнового суб'єктивного корпоративного права див.: Жорнокуй В.Г. Немайнові права учасників господарських товариств [4].

Безпосередньо ЦК говорить лише про відповідальність осіб, які виступають у цивільному обороті від імені юридичної особи. Такі особи мають діяти добросовісно і розумно в інтересах організацій, які вони представляють, а у разі невиконання цього обов'язку на вимогу учасників (акціонерів, членів) товариства, якщо інше не передбачено законом або установчим документом чи договором, мають відшкодувати збитки, завдані юридичній особі.

Так, ч. 4 ст. 92 ЦК України закріплює, що, якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від її імені, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі. Однак від імені підприємницького товариства в цивільному обороті по суті виступають лише одноосібні її виконавчі органи (директор, генеральний директор), компанія з управління або управляючий, і в окремих випадках – його учасники (наприклад, учасники повного товариства або повні учасники командитного товариства). Інші особи, які становлять органи товариства (члени правління, наглядова рада тощо), з формально юридичної точки зору під дію ст. 92 ЦК України не підпадають і не можуть на підставі положень цієї статті відповідати за збитки, завдані юридичній особі.

Вважаємо, що у контексті відповідальності в рамках корпоративних правовідносин основним обов'язком, який становить правове становище осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, є *обов'язок діяти в інтересах такої юридичної особи добросовісно і розумно*.

Поширеною є точка зору, за якою лояльність щодо підприємницького товариства передбачає для членів його органів заборону на використання ними їх становища в товаристві з особистою метою. Крім цього, лояльність містить також обов'язок не брати участь в управлінні іншими юридичними особами, якщо це суперечить інтересам цієї організації, а також обов'язок не розкривати третім особам комерційну інформацію про товариство.

При цьому обов'язок діяти в інтересах підприємницького товариства вказаною заборонаю не обмежується. Най-

більш повне розкриття цього обов'язку є можливим шляхом вказівки на виконання в діяльності членів органів товариства сукупності таких обов'язків: 1) у разі здійснення своєї діяльності керівним має стати інтерес юридичної особи, а не окремих учасників (акціонерів, членів), їхніх груп, інших осіб; 2) не здійснювати конкурентну з юридичною особою діяльність, якщо не має згоди уповноваженого органу юридичної особи; 3) не є членом органів інших юридичних осіб, якщо не має згоди уповноваженого органу юридичної особи; 4) проводити всі залежні від нього заходи з попередження настання збитків і з їх зменшення (у разі виникнення); 5) у разі існування конфлікту інтересів він має своєчасно повідомити учасників (акціонерів) про це і, по можливості, запропонувати шляхи виходу з конфлікту; 6) не вчиняти правочини із заінтересованістю за відсутності згоди з боку уповноважених органів юридичної особи; 7) не розкривати комерційну та іншу конфіденційну інформацію, неправомірне використання якої завдало б збитки організації [8, с. 89–90].

Порушення правила діяти в інтересах підприємницького товариства, а не інших осіб часто має форму вчинення правочинів в інтересах мажоритарного учасника (акціонера, члена) або власних інтересах. Для дотримання цього правила необхідно враховувати інтерес такого товариства, в іншому випадку це б суперечило сутності відносин між членом органу і товариством. Звідси члени органів таких товариств під час прийняття ними рішень, вчинення дій або утримання від їх вчинення мають керуватися саме інтересами товариства (має оцінюватися не лише короткостроковий, але й довгостроковий інтерес).

Виконання обов'язку здійснювати необхідні заходи, щоб діяти відповідно до інтересів юридичної особи, полягає в тому, що члени органів товариства мають проявляти активність у пошуку корисної для прийняття рішення інформації, використовувати консультації інших осіб, у т. ч. спеціалістів у певній сфері діяльності, давати обов'язкові вказівки з надання необхідних відомостей іншим працівникам. Член органу товариства має здійснювати необхідні заходи під час укладення правочинів, щоб діяти відповідно до інтересів

юридичної особи (виключним випадком є вчинення дій з попередження настання збитків і їх зменшення, якщо вони все ж таки виникли). При цьому заборона на участь в інших юридичних особах не має бути абсолютною. Така заборона аналізується в рамках обов'язку діяти в інтересах юридичної особи, тому передбачає порушення її тоді, коли порушено інтерес товариства.

Вирішення питання про те, чи вправі член органу управління входить до складу органу іншого підприємницького товариства, має вирішуватися самим товариством (в особі його уповноваженого органу). Це питання також може бути врегульоване установчим документом товариства або договором. Доцільно включити вказану заборону в законодавство, проте із застереженням про те, що вона може бути передбачена в установчому документі товариства або в договорі з членом органу підприємницького товариства.

До обов'язків члена органу товариства належить необхідність уникати конфлікту інтересів. Сенс категорії «конфлікт» розкривається в різних спектрах та використовується в різних наукових сферах – психології, конфліктології, суспільствознавстві, юриспруденції тощо. Щодо нашого дослідження інтерес становить розуміння конфлікту інтересів у корпоративних відносинах⁴. Відповідно до ч. 4 ст. 71 Закону України «Про акціонерні товариства» особа, заінтересована у вчиненні правочину, зобов'язана заздалегідь поінформувати товариство про наявність у неї такої заінтересованості. На жаль, Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» такої прямої вказівки не містить, а лише закріплює норму, за якою статутом товариства може бути визначений порядок надання згоди на вчинення правочинів, щодо яких є заінтересованість (ч. 2 ст. 45). Порядок вчинення правочинів із заінтересованістю передбачає їх схвалення з боку уповноваженого органу підприємницького товариства. Якщо правочин, у вчиненні якого є заінтересованість, укладено з порушенням передбачених законом вимог, він

може бути визнаний недійсним за позовом товариства або учасника (акціонера).

Незалежно від схвалення правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, цивільно-правову відповідальність буде нести заінтересована у його укладенні особа, якщо таким правочином завдані товариству збитки. У разі якщо відповідальність несуть декілька осіб, їхня відповідальність перед товариством буде солідарною (ч. 11 ст. 71 Закону України «Про акціонерні товариства», ч. 4 ст. 45 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Проте у правозастосовній практиці мають місце випадки, коли суд відмовляє у задоволенні вимог про визнання недійсним правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, і який вчинено з порушенням передбачених до нього вимог. Підставами для постанови таких рішень є: 1) голосування учасника (акціонера, члена) не могло вплинути на рішення про схвалення правочину; 2) відсутність доказів завдання збитків чи інших негативних наслідків; 3) подальше схвалення правочину; 4) наявність доказів того, що інша сторона не знала і не мала знати про вчинення правочину з порушеннями закону.

Ще одним обов'язком членів органів товариства є обов'язок забезпечувати збереження відомої їм комерційної таємниці. Недотримання цієї вимоги призводить до відповідальності компанії з управління і членів органів за розкриття комерційної таємниці, що завдало організації збитки.

Наведене дозволяє зробити висновок про можливість виділення одного обов'язку членів органів – *добросовісно і розумно* управляти та здійснювати контроль за діяльністю підприємницького товариства в його інтересах. Запропоновано цей *обов'язок поділяти на низку його складників*: обов'язок діяти відповідно з наданими повноваженнями; обов'язок керуватися інтересом юридичної особи; у разі виникнення конфлікту інтересів своєчасно повідомляти про нього і шляхи виходу з нього та інші обов'язки [8, с. 101–102]. Загалом погоджуючись з наведеною думкою, слід зауважити, що у своєму змісті вона має суперечність – «обов'язок становлять інші обов'язки». З цього приводу в юридичній літературі зверталася увага на те, що

⁴ Більш детально про сутність категорії «конфлікт інтересів» див: Жорнокуй Ю.М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах [9, с. 83–92].

складниками обов'язку є: а) необхідність вчинити певні дії або б) утриматися від них [10; 11, с. 73]⁵.

Прийняття будь-ким на себе обов'язку здійснюється з метою забезпечення чийого-небудь суб'єктивного права, яке без цього обов'язку просто не може виникнути. Відповідне надання повинно мати власну основу – причину і мету. Зокрема, зазначено, що позитивне право покладає цивільно-правові обов'язки на тих осіб, які або 1) що-небудь уже отримали за рахунок, або 2) набувають право що-небудь отримати за рахунок, або 3) вчинили дії, що призвели до зменшення цивільно-правової сфери тих суб'єктів, права яких планується забезпечити обов'язками [12, с. 412]. Отже, виконання обов'язку, будучи вольовим актом, завжди передбачає можливість вибору між правомірною і неправомірною поведінкою – виконанням і невиконанням обов'язку [9, с. 267]. Зобов'язана особа має вчинити все необхідне для того, щоб забезпечене обов'язком суб'єктивне право було здійсненим. Все це вона здійснює за власний рахунок, своїми силами, на власний ризик. Так, відповідно до висновку ВП ВС протиправна поведінка посадової особи полягає у неналежному та недобросовісному виконанні певних дій, без

дотримання меж нормального підприємницького ризику, з особистою заінтересованістю чи у разі зловживання своїми посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), прийнятті очевидно необачних, марнотратних та завідомо корисливих на користь такої особи рішень [13].

З урахуванням викладеного вважаємо, що, лише маючи чітку уяву про коло корпоративних обов'язків членів органів підприємницьких товариств, можна вести мову про правомірність (неправомірність) їхньої поведінки і систематизувати норми про юридичну відповідальність. При цьому характер правовідносин між товариством і членами його органів безпосередньо впливає й на вид відповідальності, що застосовується до правопорушника. Саме оцінка наслідків недобросовісної і нерозумної поведінки членів таких органів має вирішальне значення для третіх осіб і для всього цивільного обороту.

Законодавство про юридичні особи містить численні норми, що регулюють відповідальність членів органів підприємницьких товариств за невиконання (неналежне виконання) своїх обов'язків. Однак такі норми містяться в різних нормативних актах, присвячених окремим видам товариств, і по-різному регулюють одні й ті ж по суті відносини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридические лица в российском гражданском праве : монография. В 3-х т. Т. 1. Общие положения о юридических лицах / А.В. Габов, О.В. Гутников, Н.Г. Доронина и др. ; отв. ред. А.В. Габов, О.В. Гутников, С.А. Сеницын. Москва : Ин-т законодат. и сравнит. правовед. при Правительстве РФ: ИНФРА-М. 2015. 384 с.
2. Жорнокуй Ю.М. Окремі питання визнання членів органів акціонерного товариства учасниками корпоративного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 8–12.
3. Постанова ВС від 16.02.2022 у справі № 554/7761/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466592> (дата звернення: 22.02.2022).
4. Жорнокуй В.Г. Немайнові права учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 196 с.
5. Богданов Е.В. Правовое положение органа юридического лица. *Журнал российского права*. 2001. № 3. С. 108–113.
6. Davies Paul L. Gower L.C.B. Principles of Modern Company Law. 6th ed. London : Sweet&Maxwell, 1997. 976 p.
7. Pennington Robert R. Company Law. 7-th edition. London, Dublin, Edinburgh : Butterworths Law. 1995. 1082 p.

⁵ З приводу тлумачення юридичного (правового) обов'язку в науці немає єдиного підходу. Беручи до уваги праці вчених-цивілістів, зазначимо, що його досліджують і як сферу належної поведінки, і як необхідність певної поведінки. Пропонується за необхідне підтримати першу точку зору, оскільки поняття необхідності під час визначення цивільно-правового обов'язку слід уникати, бо воно здатне ввести в оману [9, с. 266].

8. Назарова Е.Н. Гражданско-правовая ответственность членов органов управления хозяйственных обществ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Уральский гос. юрид. ун-т. Екатеринбург, 2015. 212 с.

9. Жорнокуй Ю.М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах : цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с.

10. Ем В.С. Категория обязанности в советском гражданском праве (вопросы теории) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Москва, 1981. 209 с.

11. Жорнокуй Ю.М. Корпоративний обов'язок акціонера. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 70–75.

12. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т. 1 : Введение в гражданское право : учебник. Москва : Юрайт, 2011. 521 с.

13. Постанова ВП ВС від 26.11.2019 у справі № 910/20261/16. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення: 16.12.2021).